

UDC 159.9.072

DOI: 10.34671/SCH.BSR.2020.0402.0009

**СРАВНИТЕЛНО ПРОУЧВАНЕ НА РЕЗУЛТАТИ ОТ КАУЗОМЕТРИЧЕН АНАЛИЗ
И ВЪПРОСНИКА ЗА ВРЕМЕВА ПЕРСПЕКТИВА ZTP1**

© 2020

Кирилов Кирил Найденов, докторант по педагогическа и възрастова психология*Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“**(4027, България, Пловдив, бул. „България“, №236, e-mail: drkirilov@gmail.com)*

Анотация. Настоящото изследване е свързано с психологическото време на личността в биографичен мащаб, при използване на каузометричния анализ на Головаха и Кроник и въпросника за времева перспектива на Зимбардо ZTP1. Цел на проучването бе разкриване на взаимовръзки между резултатите, получавани при изследване на едни и същи лица с помощта на каузометрия и ZTP1. Основните ни задачи бяха: 1. Да се направи първоначално (пилотно) проучване. 2. Да се направи сравнение и съответна интерпретация на получените чрез двете методики резултати. 3. Да се направят съответните изводи за възможността да се използва ZTP1 като допълнителна методика при извършване на каузометричен анализ. Бяха изследвани 35 лица на възраст между 21 и 68 години. Изследваните бяха разпределени по възраст, пол и образование, като се оказа, че последните два фактора влияят съществено върху резултатите. Получените от двете методики резултати, както и проведенният статистически анализ, ни позволяват да направим извода, че съществуват редица умерени и значими корелации между тях. Стигаме до заключението, че работата в това направление е перспективна и едновременно използване на двете концепции и методиките, свързани с тях, ще даде възможност за обогатяване на теорията и практиката, свързани с психологическото време на личността.

Ключови думи: психология, каузометрия, времева перспектива, Головаха и Кроник, Зимбардо и Бойд, ZTP1, психологическо време на личността.

**A COMPARATIVE STUDY OF THE RESULTS FROM CAUSOMETRIC ANALYSIS
AND TIME PERSPECTIVE QUESTIONNAIRE ZTP1**

© 2020

Kirilov Kiril Naidenov, PhD candidate in Pedagogical and Developmental Psychology*Plovdiv University „Paisii Hilendarski“**(4027, Bulgaria, Plovdiv, Bulgaria Blvd., 236, e-mail: drkirilov@gmail.com)*

Abstract. The present study is related to the psychological time of a personality on a biographical scale, using the causometric analysis of Golovakha and Kronik and the Zimbardo Time Perspective Questionnaire. Aim of the study was to detect correlations between the results obtained in the study of the same persons using causometry and ZTP1. Our main tasks were: 1. To carry out an initial (pilot) study. 2. To compare and to make relevant interpretation of the results obtained by both methods. 3. To draw a conclusion about the ability to use ZTP1 as an additional methodology when performing causometric analysis. 35 individuals between the ages of 21 and 68 were examined. Surveyed were divided by age, biological sex and education, as it turned out that the last two factors have a significant influence on results. The results obtained from the two methods, as well as the statistical analysis, allow us to conclude that there are number of moderate and significant correlations between them. We conclude that the work in this direction is promising and the simultaneous use of both concepts and methods associated with them will enable to enrich the theory and practice related to psychological time of personality.

Keywords: psychology, causometry, time perspective, Golovakha and Kronik, Zimbardo and Boyd, ZTP1, psychological time of personality.

**СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ РЕЗУЛЬТАТОВ КАУЗОМЕТРИЧЕСКОГО
АНАЛИЗА И ОПРОСНИКА ВРЕМЕННОЙ ПЕРСПЕКТИВЫ ZTP1**

© 2020

Кирилов Кирил Найденов, докторант по педагогической и возрастной психологии*Пловдивский Университет им. П. Хилендарского**(4027, Болгария, Пловдив, бул. „Болгария“, №236, e-mail: drkirilov@gmail.com)*

Аннотация. Настоящее исследование связано с психологическим временем личности в биографическом масштабе при использовании каузометрического анализа Головахи и Кроника, и опросника временной перспективы Зимбардо ZTP1. Целью исследования было выявление взаимосвязи между результатами, полученными при исследовании одних и тех же лиц с использованием каузометрии и ZTP1. Нашими основными задачами были: 1. Провести первоначальное исследование. 2. Сравнить и интерпретировать результаты, полученные обеими методиками. 3. Сделать соответствующие выводы о возможности использования ZTP1 в качестве дополнительной методики при проведении каузометрического анализа. Обследовано 35 человек в возрасте от 21 года до 68 лет. Респонденты были распределены по возрасту, полу и образованию, причем оказалось, что последние два фактора значительно влияют на результаты. Результаты, полученных двумя методиками, а также статистический анализ, позволяют нам сделать вывод, что между ними существует ряд умеренных и существенных корреляций. Мы приходим к выводу, что работа в этой области является перспективной, и одновременное использование как обеих концепций, так и методик, связанных с ними, позволит обогатить теорию и практику, относительно психологического времени личности.

Ключевые слова: психология, каузометрия, временная перспектива, Головаха и Кроник, Зимбардо и Бойд, ZTP1, психологическое время личности.

Постановка на проблема в общ вид и неговата връзка с важни научни, приложни и практически задачи.

Обект на настоящото изследване е психологическото време на личността в биографичен мащаб. Това направление в психологическите изследвания е актуално и днес, независимо от факта, че през последните десетилетия се работи интензивно в тази област и са предложени редица концепции.

Все повече учени обаче, търсят възможности за интерпретация на получените емпирични резултати, съчетавайки основните идеи на различни концепции, със стремеж да се направи по-цялостна и обобщаваща теория.

Ръководени от тази тенденция, ние се мотивирахме да проучим взаимовръзките между резултатите от изследванията, получени при едни и същи изследвани лица

(ИЛ), с помощта на каузометричен анализ и въпросника за «времева перспектива на личността» на Зимбардо, известен като ZTP1. Започвайки с причинно-целевата концепция за психологическото време на Головаха и Кроник, публикувана подробно за първи път през 1984 г. [1], и преминавайки през реализиране на адаптация за български условия на въпросника ZTP1 с включена скала «трансцендентално бъдеще» (и поради което наречен от нас ZTP1+) [2], естествено беше да потърсим наличието на корелации между резултатите, получавани от двете методики на изследване, разработени с цел операционализиране на концепциите - каузометричният анализ и ZTP1.

Интуитивното усещане, че такива връзки съществуват, трябваше да бъде проверено на практика, като се покаже в каква степен те са налични и изразени или обратното, че са плод само на спекулативни хипотези. Множество разработки на различни автори обаче ни стимулираха да се занимаем по-подробно с този проблем, както и да направим съответни проучвания. И макар, в конкретния случай, ние да се намираме само в началото на нашите изследвания (защото тук е представено пилотното проучване), резултатите от това «начало» ни дават надеждата и вярата, че избраната от нас посока за научни търсения е перспективна.

Методиката, използвана от Головаха и Кроник - каузометрията [3], подробно операционализирана и допълнена по-късно от Кроник и Ахмеров [4], предполага прилагане на постиженията на математическата теория на графите, поради което дава редица числови стойности на получаваните, и интерпретирани по съответен начин, показатели.

Това, от друга страна, дава възможност за пълноценно използване на необходимите и съответни статистически методи. Дефинирани са редица понятия, които са обосновани подробно, измерени са емпирично и статистически е доказана тяхната достоверност. Разбира се, авторите на причинно-целевата концепция за психологическото време, познавайки отлично плюсовете и минусите на «квантовата» и «събитийната» [1, 3], както и резултатите от множество други изследвания в тази област, успяват да изградят стройна теория, която вече почти 4 десетилетия се радва на успех сред научните среди.

Компютърният вариант на каузометричен анализ се използва вече не само за лична диагностика, но и в практиката на специалистите по човешки ресурси на различни организации и бизнес-компани [5]. Освен това, не бива да се пропуска и факта, че каузометричният анализ е отличен диагностичен и психотерапевтичен инструмент, в което вече е убеден и авторът на тази публикация, използващ каузометрията в практиката си през последните три години.

Въпросникът на Зимбардо за «времевата перспектива на личността» - ZTP1 (за български условия - ZTP1+ [2]) ни дава възможност да изследваме психологическото време на личността от друг ракурс. С негова помощ успяваме да определим с необходимата висока степен на достоверност, времевата ориентация на ИЛ по отношение на целия им живот.

Известно е, че този въпросник е адаптиран в множество страни по света. И това не е случайно. Чрез него, за ИЛ, улавяме една доколкото осъзната, дотолкова и неосъзната ориентация и начин на възприемане на психологическото време в биографичен мащаб - отношението на ИЛ към тяхното минало, настояще и бъдеще. Разбира се, лесно е да се предположи, че това „отношение“ е свързано както с конкретните значими минали преживявания на ИЛ, така и с преживяванията им към настоящия момент от време, а също и техните нагласи, свързани с очакванията за бъдещето - при това, не само екзистенциалното бъдеще, но и трансценденталното. Получаваните от ZTP1+ стойности за отделните субскали позволяват

една по-свободна и широка интерпретация, която, сравнена и допълнена с интерпретацията на Зимбардо и Бойд [6, 7], дава възможност за множество конкретни за дадено ИЛ изводи. По такъв начин, ZTP1+ се превръща също в «инструмент», който може да бъде използван и за диагностика, и за психотерапия. Все пак обаче, получаваните числови показатели за отделните субскали на ZTP1+ са значимо по-малко, отколкото в каузометрията, и това е само една (но не и единствена) от причините да разгледаме използването на ZTP1+ като помощен инструмент за интерпретация на резултатите, получавани при каузометричния анализ.

Анализ на последните изследвания и публикации, в които са разгледани аспекти на подобен проблем, и на базата на които се обосновава и автора; отделяне и аотиране на неразрешените аспекти в хода на емпирическия анализ на проблема. Макар и в България да има психолози и други специалисти, запознати с основите на причинно-целевата концепция и каузометричния анализ, те не са много. Например, Левкова, в своя труд «Специфика на психологическото време в сценарията на живота» [8], разглежда редица основополагащи моменти на причинно-целевата концепция, но само в теоретичен аспект. Кеворкян в труда си «Времева перспектива в ранна зрялост» [9] описва свое изследване на 15 младежи на възраст от 19 до 25 години, в което използва елементи от каузометрията и осъществява алтернативен и контент-анализ на събитията, посочени от ИЛ. Там тя казва «Изследването имаше за цел да провери какви са психологическите представи на тези млади хора относно настоящето. Използвахме само първата част от методиката, за да определим кои са събитията и темите, които изпълват тези представи на младите за настоящето» [9, с. 208]. И все пак, нямаме информация за специалисти, които са опитвали да използват каузометрията (поне в един минимален, но цялостен, вариант) в психодиагностиката и психотерапевтичната практика. Може би, използваният математически апарат в каузометрията, пречи или дори отблъсква психолозите да прилагат тази методика. Именно поради това сме си поставили за цел да популяризираме в България използването на каузометричния подход за изследване на психологическото време в биографичен мащаб и да покажем, че трудностите (не само техническите, но и психологическите) са преодолими.

По друг начин стоят нещата с «времевата перспектива на личността» на Зимбардо. Множество автори в България пишат, обсъждат и говорят за този конструкт, но първият опит у нас за цялостна адаптация на ZTP1, в пет-факторния му вариант, предлага Ангелова през 2017 г. в своя дисертационен труд „Времева перспектива и смисъл на живота в юношеска възраст“ [10]. Ангелова обобщава резултатите на 559 успешно изследвани лица, на възраст между 16 и 22 години, и получава много добри резултати. Проданов, инспириран от редица други изследвания и адаптации на ZTP1 [11], предлага обоснована кратка версия на въпросника ZTP1.

Все пак, считаме, че предложените от нас пълна и кратка версии на ZTP1 [2] към настоящия момент са най-надеждни за използване в практиката. Разбира се, не изключваме възможността други наши колеги да направят по-мощни изследвания и да внесат корекции в нашите резултати.

Предвид изложеното по-горе, що се отнася до България, на нас не ни е известно да има проучвания (а и погледнато логически няма как и да има), свързани с наличието на достоверни (или отсъствието на такива) връзки между резултатите, които се получават от каузометричния анализ и тези от ZTP1+. Ние вярваме, че такъв подход към двата «инструмента» - каузометрия и ZTP1+, вече има място в България и желаещите да се включат в изследването на това направление разполагат с надеждна база. Това произтича и от получените от нас

резултати при пилотното изследване, които ще покажем по-долу.

Формиране целите на статията (постановка на задачата). Цел на нашето проучване е разкриване наличието и, евентуално, степента на изразеност, на взаимовръзките между резултатите, получавани при изследване на едни и същи ИЛ с помощта на каузометрия и ZTRI+. Тази цел определи и основните ни задачи: 1. Да се направи първоначално (пилотно) проучване сред 40 случайно избрани ИЛ. 2. Да се направи сравнение и съответна интерпретация на получените чрез двете методики резултати. 3. Да се направят съответните изводи за възможността да се използва ZTRI+ като допълнителна методика при извършване на каузометричен анализ.

Изложение на основния материал на изследването, посредством пълното обосноваване на получените научни и приложни резултати. От предишно наше проучване [2], с цел адаптация на въпросника ZTRI, при което извадката се състоеше от 403 ИЛ, избрахме чрез генератор на случайни числа 40 души, на които бе предложено да бъде проведен с тях каузометричен анализ. Първоначално всички се съгласиха, но в последствие петима се отказаха, поради което в настоящото пилотно проучване са включени резултатите на 35 ИЛ. По такъв начин, възрастовият обхват на ИЛ е 47 години, като те са на възраст между 21 и 68 години ($\bar{X} = 35.5$; $\sigma = 9.2$). По пол ИЛ се разпределят така: жени - 22, мъже - 13; по образование - с образование до средно включително 15, с образование над средно 20.

Първичните данни, свързани с каузометричния анализ, са събрани от автора на проучването.

В изложението по-нататък нашата работа ще бъде представена в съответствие с поставените цел и задачи.

Емпиричното изследване протече в три етапа:

1. Констатиращ етап.

1.1. Първичните данни, свързани с въпросника ZTRI+ бяха вече налични, а тези, свързани с каузометричния анализ, се събираха в продължение на 2 месеца - януари и февруари 2020 г..

1.2. Проведеното каузометрично изследване бе осъществено с помощта на «ръчния» метод описан от Головаха и Кроник, както и Кроник и Ахмеров [3, 4].

1.3. Всяко каузометрично интервю включваше определяне на психологическата възраст (ПВ), посредством директен въпрос относно очакваната продължителност на живота (ОПЖ) и субективната реализираност (R) чрез методиката за оценка на петгодишните интервали (ОПИ), определяне на 15 най-важни събития от живота на ИЛ, констатиране на причинно-следствените и средство-целевите отношения между тези събития (чрез попълване на каузоматрица), определяне «сферата на принадлежност на събитията».

2. Етап на обработка на резултатите от изследванията.

2.1. Получените първични сурови данни бяха въведени в специално създаден от нас файл в MS Excel.

2.2. Числовите данни за обработка включваха получените по различните субскали на въпросника ZTRI+, както и редица такива, получени при каузометричния анализ и по-конкретно: ПВ; брой на миналите и бъдещите събития; общ брой на причинно-целевите връзки в дадена каузоматрица, както и техният относителен дял (в проценти) спрямо общия теоретично възможен брой; брой на реализираните, актуалните и потенциалните причинно-целеви връзки в каузоматрицата, както и техният относителен дял (в проценти) спрямо общия теоретично възможен брой; честотата на съобщаваните сфери на принадлежност на събитията, както и редица други производни величини.

2.3. Осъществена бе статистическа обработка на получените по двете методики резултати, като акцентът се постави върху тяхното сравняване и търсене на корелации помежду им.

2.4. По-долу са представени последователно резултатите от обработката (включително статистическата) на данните във възможно най-икономичен вид.

2.4.1. Резултати от ZTRI+. В таблица 1 по-долу са показани обобщените «профили» на ИЛ за извадката, както и тези, при разделянето им по пол и образование.

Таблица 1. Обобщени резултати, получени от обработката на ZTRI+

		МП	МН	НХ	НФ	БЕ	БТ
Общо N=35	\bar{X}	3.6	2.9	3.3	2.8	3.6	3.4
	σ	0.6	0.6	0.4	0.6	0.4	0.7
Жени n=22	\bar{X}	3.5	3.1*	3.3	2.9	3.6	3.6*
	σ	0.6	0.5	0.3	0.5	0.4	0.7
Мъже n=13	\bar{X}	3.7	2.6*	3.3	2.7	3.6	3.1*
	σ	0.5	0.6	0.6	0.8	0.5	0.6
До СО n=15	\bar{X}	3.8	2.9	3.3	3.0*	3.6	3.1*
	σ	0.4	0.5	0.5	0.6	0.5	0.6
Над СО n=20	\bar{X}	3.5	3.0	3.3	2.6*	3.6	3.7*
	σ	0.7	0.6	0.3	0.5	0.4	0.6

* $p < 0.05$

Съкращенията в таблицата имат следното значение: СО - средно образование; МП - минало-позитивно; МН - минало-негативно; НХ - настояще-хедонистично; НФ - настояще-фаталистично; БЕ - бъдеще-екзистенциално; БТ - бъдеще-трансцендентално; \bar{X} - средна аритметична стойност; σ - стандартно отклонение.

Съществени различия по пол, за извадката, се откриват в две субскали: минало-негативно (МН) и бъдеще-трансцендентално (БТ). Жените имат съществено по-високи стойности по тези две субскали от мъжете. Съществени различия по образование, за извадката, са също в две скали: настояще-фаталистично (НФ) и бъдеще-трансцендентално (БТ) - ИЛ с по-високо образование имат съществено по-ниски стойности за НФ и съществено по-високи за БТ. Останалите различия, в случая, са несъществени. Тези резултати приемаме с известен резерв, защото при предишното ни проучване [2], при 403 ИЛ, те са малко по-различни, но за конкретната извадка са такива.

2.4.2. Психологическата възраст на ИЛ - ПВ, варира между 20 и 72 години ($\bar{X} = 37.4$; $\sigma = 12.1$). Няма съществено различие между средната календарна възраст (КВ) и средната ПВ ($p >> 0.05$) на ИЛ в цялата извадка.

Разпределени по пол обаче ИЛ показват следните данни за КВ и ПВ: жени - КВ ($\bar{X} = 36.3$; $\sigma = 10.8$) и ПВ ($\bar{X} = 40.0$; $\sigma = 13.8$); мъже - КВ ($\bar{X} = 34.2$; $\sigma = 6.0$) и ПВ ($\bar{X} = 32.0$; $\sigma = 7.1$). И докато между жените и мъжете няма съществено различие между средните стойности на КВ ($p >> 0.05$), то различието между средните стойности на ПВ е съществено ($p < 0.05$), а това, за тази извадка, означава, че мъжете се чувстват психологически по-млади от жените.

При разпределяне по образование данните за двете групи - с образование до средно и образование над средно, се различават съществено както по КВ, така и по ПВ ($p < 0.05$). С образование до средно - КВ ($\bar{X} = 39.3$; $\sigma = 10.4$) и ПВ ($\bar{X} = 43.5$; $\sigma = 14.0$); с образование над средно - КВ ($\bar{X} = 32.7$; $\sigma = 7.3$) и ПВ ($\bar{X} = 32.8$; $\sigma = 8.2$).

2.4.3. За изследваната извадка, средният брой на посочените минали събития (МС) е $\bar{X} = 11$, $\sigma = 2$, съответно, на бъдещите (БС) - $\bar{X} = 4$, $\sigma = 2$. Същите величини, при разглеждането им по пол и образование, се колебаят около посочените за цялата извадка стойности и не се наблюдават съществени различия.

2.4.4. Среден абсолютен брой реализирани (Р), актуални (А) и потенциални (П) причинно-целеви връзки между 15-те събития, както и среден абсолютен общ брой причинно-целеви връзки. Тук е необходимо да уточним, че реализирани - Р, са тези причинно-целеви връзки, които свързват две минали събития, актуални - А, са тези, свързващи минали с бъдещи събития и потенциални - П, свързващи бъдещи събития. Общият брой връзки - m , е сумата от посочените видове причинно-целеви връзки. Тоест, $m = P + A + П$. Освен това, за нас бе важно да установим и средния относителен дял на посочените причинно-целеви връзки (в %), изчисле-

ни на базата на общия максимален теоретично възможен брой за всеки отделен вид, при конкретните каузоматрици на ИЛ. Теоретично възможният максимален брой за всяка каузоматрица, изобразяваща причинно-целевите връзки между 15 събития е 210. В теорията на графите такава каузоматрица би изобразявала «пълнен граф» [12, с. 13] с 15 върха. Следователно, $m\% = (m * 100)/210$. Изчисляването на относителните дялове на Р, А и П - съответно, Р%, А% и П% се определя по аналогичен начин, в зависимост от конкретния брой на събитията (върховете), участващи в даден тип причинно-целеви връзки. Получените резултати са показани в Таблица 2 по-долу.

Таблица 2. Среден абсолютен брой и относителен дял на причинно-целевите връзки

		Р	А	П	т	Р%	А%	П%	т%
Общо N=35	Х	34	26	8	68	30.8	31.9	42.4	32.6
	σ	23	19	7	33	16.1	21.0	33.1	15.5
Жени n=22	Х	35	26	8	69	30.9	32.7	34.7	33.1
	σ	27	19	7	34	17.1	21.8	30.9	16.0
Мъже n=13	Х	34	26	7	67	30.6	30.5	55.4	31.9
	σ	31	26	8	64	14.9	20.3	33.8	15.3
До СО n=15	Х	25*	15**	5*	45**	20.8**	19.6**	37.2	21.4**
	σ	12	12	7	19	9.8	13.6	40.0	8.8
Над СО n=20	Х	41*	35**	10*	86**	38.4**	41.1**	46.3	41.0**
	σ	28	19	6	30	16.1	20.1	25.8	14.4

* $p < 0.05$; ** $p < 0.01$

В горната таблица средният абсолютен брой на причинно-целевите връзки е показан с точност до 1 цяла връзка, докато средният относителен дял е с точност до 1 десета от процента. Съществени различия по пол не се откриват, но те са изразени в зависимост от образованието - ИЛ с образование до средно показват значително по-малко причинно-целеви връзки, отколкото тези с образование над средно. Прави впечатление, че разглеждането на относителния дял на възможните причинно-целеви връзки внася корекция в потенциалните такива, където макар и да съществува статистически съществено различие между двете групи, когато се сравняват стойностите по абсолютен брой, то такова липсва, при сравняване на относителните дялове на П - потенциалните причинно-целеви връзки.

2.4.5. Общ среден брой на причинно-следствените (ПСВ) и средство-целевите (СЦВ) връзки. Разделянето на тези две групи връзки между 15-те събития и определянето на средния им брой показва, че, за изследваната извадка, те са съответно: ПСВ - $\bar{X} = 35$; $\sigma = 16$; СЦВ - $\bar{X} = 33$; $\sigma = 19$. Отново имаме съществено различие между двете групи, разделени по образователен ценз ($p < 0.01$). За ИЛ с образование до средно: ПСВ - $\bar{X} = 24$; $\sigma = 9$; СЦВ - $\bar{X} = 22$; $\sigma = 11$, докато за ИЛ с образование над средно: ПСВ - $\bar{X} = 46$; $\sigma = 14$; СЦВ - $\bar{X} = 44$; $\sigma = 18$.

2.4.6. Среден брой изолирани събития (ИС). Изолирани събития са тези, които не участват в нито една причинно-целева връзка. За цялата извадка те са 30 на брой, което прави средно по 1 ИС на дадено ИЛ. Отново има обаче съществено различие между двете групи, разделени по образователен ценз ($p < 0.01$). При ИЛ с образование до средно имаме общо 24 ИС, което средно е 1.6 (почти 2) ИС, докато при тези ИЛ с образование над средно имаме общо 6 ИС - средно по 0.3, или на практика - нула.

2.4.7. Резултатите от определените «сфери на принадлежност на събитията» не показваха съществени различия при разглежданите четири групи ИЛ - по пол и образование. За изследваната извадка като първа и най-важна промяна, предизвикана от събитията, ИЛ показват в сферата на «ценностите, мислите и чувствата» (57.1%), след това в сферата на «работата и образованието» (17.1%) и в сферата на «семеитното и бита» (11.4%).

2.4.8. Сравняване на получените по двата метода резултати и корелации между тях. Тъй като сравняването променливи са много, а стават още повече при разделянето на извадката по пол и образование, тук ще покажем само тези корелации, които показват слаба, умерена или по-висока пряка или обратна зависимост. В Таблица 3 са показани коефициентите на корелация между съществено-

ните, според нас, величини/променливи за конкретното пилотно проучване.

Таблица 3. Коефициенти на корелация между най-важните променливи, използвани при ZTP1+ и каузометричния анализ в настоящото изследване.

		МС	ИС	ПСВ	СЦВ	Р%	А%	П%	т%
Общо N=35	МП	0.23	-	-0.13	-0.18	-	-	-0.21	-0.16
	МН	-	-	-	-	-	-0.27	-	-
	НХ	-	-	-	-	-	-	-0.20	-
	НФ	0.32	0.28	-0.35	-0.22	-0.26	-0.37	-0.15	-0.29
	БЕ	0.21	-	0.26	0.29	0.32	0.14	-0.15	0.29
	БТ	0.24	-0.13	-	0.16	0.15	-	-	0.14
Жени n=22	МП	0.28	-	-	-0.13	-	-	-0.15	-0.11
	МН	-	-0.12	0.20	0.12	0.14	-0.20	-0.15	0.16
	НХ	-	-	-	-	-	-	0.25	-
	НФ	0.45	0.39	-0.30	-0.15	-0.21	-0.37	-0.22	-0.22
	БЕ	0.29	0.25	-	0.25	0.14	-	-	0.16
	БТ	0.43	-	-	0.29	0.21	0.18	-	0.21
Мъже n=13	МП	-	0.27	-0.32	-0.22	-0.20	-0.29	-0.51	-0.28
	МН	0.11	0.32	-0.37	-0.41	-0.32	-0.51	0.33	-0.42
	НХ	-0.20	-0.16	-0.14	-	-	-	-	-0.64
	НФ	0.19	0.20	-0.45	-0.33	-0.37	-0.42	-	-0.41
	БЕ	-	-0.19	0.56	0.36	0.61	0.32	-0.27	0.48
	БТ	-0.24	-0.20	0.13	-0.11	-	-0.15	0.37	-
До СО n=15	МП	0.18	-0.11	0.18	-	0.15	-0.17	-0.27	-
	МН	-	0.24	-0.46	-0.26	-0.31	-0.35	-	-0.39
	НХ	-	-0.16	-	0.13	0.17	-	-0.47	-
	НФ	0.37	0.17	-0.20	0.23	-	-	-0.24	-
	БЕ	0.49	-	0.13	-0.23	0.15	-0.29	-0.33	-
	БТ	0.39	0.23	-0.35	-0.34	-0.28	-0.44	-	-0.38
Над СО n=20	МП	0.19	-	-	0.15	0.16	-0.16	-	-
	МН	-	-	-	-0.11	-	-0.38	-0.17	-
	НХ	-0.14	0.12	-0.23	-0.12	-0.12	-	0.29	-0.14
	НФ	0.14	-	-0.20	-0.17	-0.17	-0.41	-	-0.20
	БЕ	-	0.16	0.41	0.70	0.51	0.41	-	0.61
	БТ	0.40	-	-0.17	-	-	-	-0.20	-

Означенията в Таблица 3 са както следва:

а) « - » - коефициентът на корелация r заема стойности в затворения интервал $[-0.10, 0.10]$ - тоест, $-0.10 \leq r \leq 0.10$, което означава, че **липсва** корелация и затова не е показана числовата стойност.

б) числова стойност на r в **черен** цвят: коефициентът на корелация r заема стойности или в интервала $[-0.30, -0.10]$ или в интервала $(0.10, 0.30]$ - тоест, $r \in [-0.30, -0.10]$ $V(0.10, 0.30]$, което означава, че корелацията е **слаба**.

в) числова стойност на r в **син** цвят: коефициентът на корелация r заема стойности или в интервала $[-0.50, -0.30]$ или в интервала $(0.30, 0.50]$ - тоест, $r \in [-0.50, -0.30]$ $V(0.30, 0.50]$, което означава, че корелацията е **умерена**.

г) числова стойност на r в **кафяв** цвят: коефициентът на корелация r заема стойности или в интервала $[-0.70, -0.50]$ или в интервала $(0.50, 0.70]$ - тоест, $r \in [-0.70, -0.50]$ $V(0.50, 0.70]$, което означава, че корелацията е **значима**.

д) в посочените интервали символите «[», «)», «(» и «)» са същите като използваните в математиката за обозначаване, съответно, на затворен или отворен интервал (от едната или от двете страни), «е» означава «принадлежи на», а «V» в случая означава «или».

Важно е да отбележим, че съпоставяните величини са **независими** помежду си, което прави всяка от тях информативна за отделен аспект от каузометричното изследване, както и за величините на ZTP1+. Освен това, те са сведени до еквивалентни мерни единици (а именно - проценти), макар за част от тях да използваме абсолютните стойности. Това е така, защото за величините от ZTP1+, за да ги превърнем в проценти, ще използваме един и същ коефициент на пропорционалност $K_1 = 100/5 = 20$, поради използваната 5-степенна скала на Ликерт, което няма да промени с нищо коефициента на корелация r . Аналогично за величините МС и ИС (брой минали събития и брой изолирани събития), защото общият брой на изследваните събития е винаги точно 15; в този случай, коефициентът на пропорционалност $K_1 = 100/15 = 6.67$. За превръщане на величините ПСВ и СЦВ (брой причинно-следствени и брой средство-целеви връзки) проценти ще се използва коефициент на пропорционалност $K_2 = 100/105 = 0.95$, тъй като общият теоретично възможен брой поотделно, както на ПСВ, така и на СЦВ, е 105.

Трябва да се има предвид също, че тук не са показани резултатите, свързани с влиянието на КВ и ПВ, поради това, че, на практика, не се откри статистическо значимо такова - както при всяка от двете методики поотделно, така и при търсенето на зависимости между получаващите от тях резултати. Ние разполагаме също и с инфор-

мацията от обработката на значително повече величини от представените тук, които обаче са главно производни на посочените вече или пък дават доуточняваща информация към тази, получавана от представените по-горе данни.

3. Етап на обсъждане и интерпретация на получените резултати.

Получените по двата метода и описани по-горе резултати ни дават база и възможност за търсене на съответна интерпретация. Разбира се, отчитаме обстоятелството, че проучването е само пилотно и изследваната извадка не е достатъчно голяма за по-обобщени и, същевременно, достатъчно достоверни изводи за генералната съвкупност..

Според нас, заслужават внимание следните по-важни факти:

1) Съществуват съществени корелации между получените по двата метода резултати, които не могат да бъдат пренебрегнати, а напротив - добре е да бъдат взети под внимание, с цел използването на ZTRI+ като допълнителен метод, при осъществяването на каузометричен анализ..

2) Най-силно влияние върху получаваните и по двата метода резултати, както и върху наблюдаваните между тях зависимости, оказва образователния ценз и пола на ИЛ. Значително по-слабо е влиянието (или почти никакво) на възрастта, била тя календарна или психологическа.

3) Прави впечатление, за цялата извадка, че колкото по-голяма времева ориентация към фаталистично-настояще имат ИЛ, толкова повече минали събития посочват те при каузометричното изследване. От друга страна, тези ИЛ посочват по-малко причинно-следствени връзки между указаните от тях най-важни в живота им събития и значително по-малко актуални причинно-целеви връзки. Това би могло да ни подсказва, че високата стойност по ZTRI+ за времевата перспектива "фаталистично-настояще" до голяма степен е свързана с понижена активност в настоящето въобще, поради което тези ИЛ не виждат съществени връзки между своето минало и бъдеще, както и ролята на свързващо звено на настоящето.

4) Предвид резултатите и може би противно на очакваното, мнжете показват значително по-голяма зависимост от миналото си, по отношение на своите нагласи за бъдещето и неговото планиране.

5) ИЛ с образование до средно, предвид резултатите, демонстрират значително по-голяма зависимост на своето настояще и бъдеще от преживяното минало, но тази зависимост не се представя като конструктивна. Докато тези с образование над средно показват обратна нагласа и показатели - те следят и оценяват значението на причинно-следствените връзки, но и работят добре с целеполагането, и изграждат един по-свързан и целеустремен начин на живот.

Изводи от изследването и разкриване на перспективите за продължаващи търсения и разработки в това научно направление. Извършеното от нас пилотно проучване ни позволява да направим няколко основни извода:

1. Концепцията за «времевата перспектива на личността» на Зимбардо и «причинно-целевата концепция за психологическото време» на Головаха и Кроник ни позволяват, при съвместно използване, да придобием по-широкообхватно знание и разбиране за конструкта „психологическо време“ в биографичен мащаб. Операционализирането на връзките между двете концепции би обогатило значително и теорията, и практиката.

2. Предвид получените резултати считаме, че е уместно изследванията, свързани с уточняването на взаимовръзките и тяхната степен и посока на изразеност, между получаваните резултати от ZTRI+ и каузометричния анализ, да продължат и да се реализират в различни Балканско научно обозрение. 2020. Т. 4. № 2(8)

и достатъчни по мащаб изследвания, които да покажат, освен всичко друго, и влиянието на културните традиции и особености на различните социални общности и общества.

3. Доброто познаване, от страна на специалистите, и едновременното използване на двете концепции и методиките, свързани с тях, ще даде възможност за по-цялостна диагностика, психотерапия и профилактика на нуждаещите се.

4. Използваният от нас подход е само едно начало и предполага разширяване на неговите възможности и допълнителни търсения за по-надеждни и цялостни решения, свързани с разбирането и прилагането му - т.е., той търпи по-нататъшно развитие. Според нас, представеното проучване представлява една малка поредна крачка напред към осъществяване на стремежа за превръщане на психологията в истинска наука.

Надяваме се, че така представените от нас изводи не изглеждат претенциозно, тъй като нашето кредо е, че учените, посветили живота си на изучаването, дефинирането, доказването и прилагането на посочените по-горе две концепции, са имали същите намерения и цел.

СПИСЪК НА ЛИТЕРАТУРАТА:

1. Головаха Е.И., Кроник А.А. Психологическое время личности. Киев: Наукова думка, 1984.
2. Кирилов К.Н., Василева М.А. Адаптация на въпросника за времевата перспектива с включена скала «Трансцендентно бъдеще» // Балканско научно обозрение. 2020. Т. 4. № 1(7). С. 43-48.
3. Головаха Е.И., Кроник А.А. Психологическое время личности. Москва: Смысл, 2008.
4. Кроник А.А., Ахмеров Р.А. Каузометрия: Методы самопознания, психодиагностики и психотерапии в психологии жизненного пути. Москва: Смысл, 2003.
5. Kronic A.A. LifeLook©. Institute ofCausometry LifeLook.Net LLC. URL:<http://lifelook.net/catalog.html> (Last accessed: 28.04.2020).
6. Zimbardo Ph.G., Boyd, J.N. Putting time in perspective: A valid, reliable individualdifferences metric //Journal of Personality and Social Psychology. 1999. 77/6, 1271-1288.
7. Зимбардо Ф.Г., Бойд Дж.Н. Парадокс времени. Новая психология времени, которая улучшит вашу жизнь. Санкт Петербург: Речь, 2010.
8. Левкова И.И. Специфика на психологическото време в сценариите на живота // Бургас: Управление и образование. 2014. Т. X (4). С. 59-64.
9. Кеворкян, В.А. Времева перспектива в ранна зрелост. //Пловдив: Образование, подходи, технологии. Студентски научен форум. УИ „Паисий Хилендарски“. 2013. С. 207 – 213. ISBN 978-954-423-897-1.
10. Ангелова В.А. Времева перспектива и смисъл на живота в юношеска възраст. (Автореферат на дисертационен труд за присъждане на ОНС „доктор“ по психология). URL: <http://procedures.uni-plovdiv.bg/docs/procedure/1149/771026663816534854.pdf> (Last accessed: 28.04.2020).
11. Проданов М.Н. Още за операционализацията на конструкта „времевата перспектива“ // Българско списание по психология. 2018. 1-4. С. 147-164.
12. Зыков А.А. Основы теории графов. Москва: Книга по Требованию, 2013.